

DIN NOU DESPRE STRATIGRAFIA SARMIZEGETUSEI ȘI O COLONIA DE VETERANI

GICĂ BĂEȘTEAN

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
gica2bae@yahoo.com

Cuvinte cheie: Sarmizegetusa, castru, stratigrafie, veterani, așezare civilă

Keywords: Sarmizegetusa, military camp, stratigraphy, veterans, civil settlement

Articolul încearcă să răspundă unor materiale care conțin erori flagrante sau perpetuează niște clișee ale istoriografiei noastre. Despre stratigrafia Sarmizegetusei sau despre o colonia de veterani s-a mai scris, totuși, fără a se face o analiză asupra rezultatelor deja evidențiate prin materiale scrise sau, cu reveniri radicale asupra unor puncte de vedere mai vechi, se încearcă impunerea unor puncte de vedere personale și arbitrare, care nu au nimic de-a face cu situația arheologică din teren, cu argumentul științific sau cu un minim de logică a lucrurilor. În aceste condiții am considerat reluarea discuției pe aceste teme cu evidențierea lipsurilor sau a modificărilor flagrante, dar lipsite de orice fel de suport al argumentului.

În ultimii ani am dedicat Sarmizegetusei câteva materiale referitoare la castrul¹ sau așezarea civilă² care au funcționat aici, în baza bibliografiei existente și a propriilor săpături desfășurate în așa numita *Insula 3*, situată la V de forul de piatră al orașului roman, sau a săpăturilor de salvare desfășurate de-a lungul timpului pe teritoriul satului de astăzi. Cu toate acestea, în bibliografie am constatat că în continuare se folosesc clișee datorate trecutului istoriografic sau chiar se trece peste concluziile la care am ajuns în urma unei munci sau în baza unei argumentații date de logica lucrurilor. Aș vrea să cred că necunoașterea nu este unul dintre motivele care stau la baza acestei perpetuări a unei stări de lucruri. De altfel, așa cum voi arăta mai departe, chiar s-au făcut trimiteri bibliografice la unele materiale scrise de mine, dar se pare că doar în măsura în care au folosit la susținerea unor idei. Marea îngrijorare este, însă, aceea că s-a trecut peste niște concluzii fără a se da răspunsuri sau fără o încercare de a se da vreun fir logic afirmațiilor. Întrucât materialele la care voi face trimitere au fost publicate în volume dedicate unor manifestări cu caracter științific limitat³, voi recurge

¹ Băeștean 2012a, p. 131-150; Băeștean, Barbu 2015, p. 181-192.

² Băeștean 2015a, p. 81-100.

³ În ceea ce privește problema stratigrafiei Sarmizegetusei problema se regăsește la Coriolan Horațiu Opreanu în mai multe materiale: Opreanu 2006, p. 51-74; Opreanu 2012, p. 113-135; Opreanu 2016, p. 206-226. Deși în toate trei materialele regăsim aceeași argumentație, aproape aceeași ilustrație și în cazul ultimelor două aproape același titlu, totuși, între materialul din 2006 și cel din 2012 apare o mare diferență, ce ține mai ales de partea de concluzii. Dacă în 2006 Coriolan Horațiu Opreanu pune sub semnul probabilității prezența *Leg. XIII Gemina* la Sarmizegetusa între 102-109, nu pare a avea nici un fel de dubiu în a afirma prezența *Leg. IIII Flavia Felix* la Berzovia între 101-117, ca să nu mai vorbim de participarea acestei unități la construcția podului peste Dunăre. Brusc și aparent fără nici un fel de motiv, în articolul din 2012 mută *στρατόπεδον*-ul, pe care cu un alt prilej îl localiza în Munții Orăștiei, chiar afirmând că este exclusă localizarea sa în Țara Hațegului, dar este foarte atent în a nu face nici un fel de referire la garnizoană, pe locul viitoarei *Colonia Dacica Sarmizegetusa*. Vorbește de ștampilele *Leg. IIII*

la acest articol pentru a aduce unele corecții sau pentru a ridica unele întrebări la care colegii de breaslă ar trebui să răspundă înainte de a face afirmații lipsite de acoperire. În caz contrar se ridică întrebarea, ce a devenit știința, un simplu dialog al ... monologurilor?

1. În ceea ce privește stratigrafia Sarmizegetusei, deși s-a scris de mult timp, cu interpretări diferite pe aceeași temă, lucrurile nu au fost tranșate de nici una dintre tabere, întrucât s-au folosit argumente care se anulează reciproc sau analogii mai mult sau mai puțin potrivite cazului Sarmizegetusei⁴. Totuși, marea luptă între cele două tabere care s-au format în jurul acestei teme s-a concentrat pe existența unui castru înaintea așezării civile sau pe absența unei prezențe militare consistente. Trebuie remarcat faptul că cei care susțin prima ipoteză sunt cu mult mai numeroși și provin chiar din afara țării, față de susținătorii celei de-a doua ipoteze, mai puțin numeroși. Mai trebuie remarcat și faptul că arheologii care au săpat în zona centrală a așezării, care au și descoperit un material militar foarte bogat acolo, sunt cei mai vehemenți în respingerea existenței unei tabere militare. Astfel, de-a lungul timpului a început să se creeze o situație conflictuală (la nivel științific, evident) și tare mă tem că nu a avut un caracter obiectiv, ci mai degrabă unul de natură subiectivă. Iar aici mă refer la explicații pseudoștiințifice, care nu au nimic în comun cu materialul descoperit, cu argumentul științific sau cu logica elementară. De exemplu, aducerea unui întreg strat dintr-un loc necunoscut, pentru a se nivela curtea forului, eventual de la un loc de luptă la fel de necunoscut⁵. Sau, deși într-un articol se încearcă demonstrarea existenței unui castru situat în fața orașului, la nord de acesta⁶, în urma săpăturilor arheologice desfășurate de către o echipă de arheologi din care a făcut parte și același Alexandru Diaconescu, se concluzionează că zona a fost liberă de construcții înaintea războaielor marcomanice⁷. Sau, deși Ioan Piso data pe Decimus Terentius Scaurianus, fondatorul orașului, la 109-110⁸, afirmă fondarea acestuia la 106 deși, la un moment dat acceptă că ar putea fi și un alt an, dar nu ni se spune care ar putea fi acela⁹. Iar cea mai mare problemă rezidă în lipsa de argumente, totul se axează în jurul unor afirmații sau a unor analogii din Imperiu, dar pe care nimeni nu a încercat să le lege în vreun fel de exemplul Sarmizegetusei. Cu alte cuvinte, dacă în alte părți putem regăsi o anumită situație arheologică, ar trebui ca și în cazul Sarmizegetusei să fie la fel, chiar dacă săpăturile arheologice nu cunosc aceeași

Flavia Felix, dar nu spune explicit cine a construit castrul, iar *Leg. XIII Gemina* dispare total din discurs. În materialul din 2016, deși readuce din nou în discuție prezența *Leg. XIII Gemina* la Sarmizegetusa, nu mai leagă în mod explicit construcția *στρατόπεδον*-ului de o anumită unitate militară. Această bâlbâială nu este întâmplătoare atunci când se folosesc materiale atât de asemănătoare publicate la perioade de timp diferite. În mod clar domnul Opreanu s-a încurcat folosindu-și propriul material în care a trecut concluzii diferite fără o argumentație de supraveghere, ceea ce l-a făcut să piardă orice fel de control asupra firului logic al problemei.

⁴ Branga 1977, p. 189; Alicu 1980, p. 23-28; Branga 1980, p. 31; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 13; Strobel 1984, p. 95-96; Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183; Bărbulescu 1987, p. 156-157; Etienne, Piso, Diaconescu 1990, p. 273-297; Diaconescu 1997, p. 84-89; Gudea 1997, p. 37; Eck, Lobüscher 2001, p. 263; Lobüscher 2002, p. 91-100; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Opreanu 2006, p. 51-74; Timoc 2006, p. 345; Piso 2006, *passim*; Diaconescu, Bota 2009, p. 13-19; Diaconescu 2010, p. 133-162.

⁵ Piso, Diaconescu 1986, p. 161-183; Etienne, Piso, Diaconescu 1990, p. 273-297; Diaconescu 1997, p. 84-89; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Piso 2006, *passim*; Diaconescu, Bota 2009, p. 13-19; Diaconescu 2010, p. 133-162.

⁶ Diaconescu 2010, p. 139.

⁷ Ciongradi *et al.* 2014, p. 122.

⁸ Piso 1993, p. 13-18.

⁹ Piso 2006, p. 73-74, 214.

amploare, chiar dacă materialul rezultat nu îndreptățește în vreun fel orice legătură, chiar dacă eludăm în mod conștient datele cunoscute, important este ca la final concluzia să meargă într-o anumită direcție.

Dar, cei care refuză existența castrului nu sunt singurii care au apelat la distorsionări ale interpretării istorice a datelor în ideea susținerii propriilor teze. Aici aducem în discuție modul la care s-a tratat problema stratigrafiei Sarmizegetusei. Într-un articol ce aparține lui Coriolan Horațiu Opreanu¹⁰ se reia din nou această spinoasă problemă, dar tot într-o manieră personală, fără a ține cont de ceea ce deja s-a scris și argumentat anterior, fără o motivare, fără a răspunde unor probleme și total lipsit de logică. În acest caz nu se poate vorbi de o necunoaștere a situației, întrucât, cel puțin materialul despre castru, ce îmi aparține, a fost citat, dar numai în măsura în care îi susținea anumite teze personale: „**But the confirmation of our interpretation** was brought by the recent excavations in «Insula 3», an area situated to the west of the forum area. There some wooden buildings, very probably military barracks, were uncovered. In addition, many military items were recovered: fragments of a shield umbo and metal edges, elements of lorica segmentata, spearheads, a pugio, a gladius scabbard, dolabra, tent nails, military equipment fittings and stone ballista projectiles. Among the four coins discovered are two very important pieces, namely the most recent ones, dated AD 108-110, which are of the same type and chronology as the burnt coins from «context 9» in the forum”¹¹. În mod cert domnul Coriolan Horațiu Opreanu cunoștea situația foarte bine, întrucât a fost prezentată la un congres internațional desfășurat la Târgu Mureș, cred că în anul 2010.

În aceste condiții concluziile privind stratigrafia din articolul mai sus amintit sunt absolut bizare: „Summarizing, the first earth and timber fortress identified by fortifications and the timber headquarters was followed by a second timber phase represented by the military barracks on «Insula 3» and the «context 9» on the stone forum. It was that moment when the construction works of the first public stone buildings started. The destruction and abandonment of the 2nd phase of military wooden structures probably took place during the crisis of 117-119 when the Iazyges probably succeeded to attack Sarmizegetusa”¹². Nu știm care sunt motivele care l-au făcut pe autor să aleagă o astfel de interpretare, dar în mod clar nu are nici un fel de legătură cu situația arheologică, pe care a ratat-o în totalitate. Pe de o parte ni se spune că am avea un castru cu *principia* de lemn și cu fortificații din pământ, dar nu ni se spune unde au stat soldații și cam ce perioadă a durat această fază. Pentru că, a construi barăcile în momentul în care aceiași soldați încep edificarea primelor construcții din piatră, nu numai că nu are sens, dar pare chiar imposibil de realizat, totuși, vorbim de câțiva ani și nu de perioade îndelungate de timp. Dar, astfel este singura posibilitate prin care domnul Opreanu și-ar putea demonstra existența hambarelor de la poarta de nord într-o perioadă foarte timpurie, construite chiar înainte de începerea lucrărilor la for. Numai că, există o mică problemă. Într-adevăr, avem de a face cu o fază a doua de lemn, care practic o regăsim peste tot în jurul construcției centrale¹³, chiar și în curtea acesteia¹⁴, doar că autorii săpăturii nu i-au acordat nici un fel de importanță. S-a considerat că

¹⁰ Opreanu 2016, p. 206-226.

¹¹ Opreanu 2016, p. 213-214.

¹² Opreanu 2016, p. 216.

¹³ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 76-86; Piso 2006, p. 90-96.

¹⁴ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 66; Piso 2006, p. 51-52.

avem de-a face cu refaceri pe un plan aproximativ asemănător¹⁵, deși nu există un plan concret al clădirilor din cea de-a doua fază. Mai mult, un cuptor descoperit la sud-vest de *principia*¹⁶ a fost interpretat de autorii săpăturilor ca fiind tăiat de construcțiile din prima fază de lemn. Ca participant la săpătură aş atrage atenția asupra faptului că suprafața în cauză nu a fost foarte extinsă, iar pe de altă parte, aceasta a fost răvășită de construcțiile de piatră și de intervențiile târzii. Mai degrabă aş interpreta cuptorul ca provenind dintr-o primă fază, cea a castrului, necunoscută pe deplin în această zonă, iar construcțiile care îl taie, ca făcând parte din faza a doua, cea în care coloniștii civili se aşază printre instalațiile militare părăsite¹⁷. În caz contrar situația ar părea cel puțin ciudată, întrucât ar însemna o producție ceramică înainte de cucerirea romană, lucru unic în săpăturile de la Sarmizegetusa de până acum și greu de crezut sau dovedit în absența unei locuiri preromane evidențiată prin complexe. Prin urmare, Coriolan Horațiu Opreanu trece cu vederea în mod deliberat această a doua fază de lemn, pentru că, deja ar însemna trei faze de lemn or, acest lucru nici măcar domnia sa nu ar mai putea să îl explice. Autorului i se pare corect să compare elementele de datare din *Insula 3* cu cele din „contextul 9” și chiar îi dăm dreptate să o facă, pentru că sunt contemporane, respectiv în prima fază de lemn a *principiei* și în nici un caz din cea de-a doua fază. De altfel, domnul Opreanu pare să aibă o atitudine foarte duplicitară atunci când vine vorba despre interpretarea celebrului „context 9”. Într-un alt material domnia sa susține următoarele: „It is not easy to explain the military presence within the stone forum, where the excavations found the burnt «context 9» full of military equipment fittings and weapons. **Obviously it is not related with the timber building**, which had already been demolished when the destruction represented by this context took place. «Context 9» lies even above the construction layer of the stone forum’s walls. Its late stratigraphical position is supported by the four coins dated AD 107-110, all burnt”¹⁸. Oricât de neclară este exprimarea, pare să ne spună că acest strat acoperă totul, inclusiv primele faze de piatră (nu ziduri, ci doar straturi de mortar, care arată doar faptul că *principia* de lemn era încă în picioare atunci când au început construcțiile în piatră), dar nu are legătură cu demolarea construcțiilor de lemn. Nu știm, este foarte greu de spus ce are în minte autorul, dar în aceste condiții ar trebui să înțelegem că avem de-a face cu un strat de nivelare adus din altă parte. Totuși, în materialul din 2006 autorul ne „luminează” și ne spune că este vorba despre o „depunere naturală”¹⁹, dar, dacă nu este în legătură cu clădirile fazei de lemn, care erau deja demolate, să înțelegem că este un strat adus de ploaie? Pentru că, dacă nu este un context de construcție, se exclude la modul categoric a fi un context de demolare, nu poate fi decât un strat de nivelare și în orice caz, adus ... de unde? Contradicția și nedumerirea apar prin comparația cu un material în care susținea ceva foarte diferit: „Este imposibil de acceptat în practica și logica interpretării stratigrafice în arheologie **utilizarea unui strat de arsură, afânat și plin de material arheologic, pe post de strat de amenajare, de obicei fiind utilizat un pământ lutos, curat, care nu avea mari șanse de a ceda și a se crea denivelări**. Nu se poate înțelege de ce a fost necesar un strat de nivelare uniform și în curtea forului și în interiorul galeriilor laterale, care erau separate spre piață de ziduri”²⁰. Nu înțelegem

¹⁵ Diaconescu 2010, p. 143-144.

¹⁶ Piso *et al.* 2006, p. 310.

¹⁷ Băeștean 2011, p. 127.

¹⁸ Opreanu 2016, p. 213.

¹⁹ Opreanu 2006, p. 66.

²⁰ Opreanu 2006, p. 64.

care este diferența între afirmațiile sale și cele care susțin aducerea stratului dintr-un loc necunoscut. Chiar dacă autorul respinge cu vehemență folosirea unui strat afânat, plin cu echipament militar, ca strat de nivelare, pare să se contrazică de unul singur fără măcar a face vreo încercare de a explica proveniența sa. Iar aceasta vine de la o persoană care afirma: „Este un exemplu de manipulare a informației științifice, greu de înțeles și de acceptat. Nu este clar dacă predilecția de a o face în limbi de circulație urmărea să-i zăpăcească pe români, sau să-i «convingă» pe străini. Oricum, puțini vor face efortul de a se lămuri”²¹. Prin urmare, modul de exprimare al autorului, combinat cu folosirea unei limbi de circulație nu îl face cu nimic diferit față de cei pe care îi critică atât de dur. Oricum, de înțeles tot nu am înțeles ce este cu celebrul „context 9”.

Dar, domnul Opreanu nu se află la prima sa contrazicere a propriilor idei. Într-un material mai vechi încearcă să ne convingă despre existența unui *στρατόπεδον*, menționat de către Dio Cassius²², în zona Munților Orăștiei, practic identificându-l cu ceea ce astăzi numim Sarmizegetusa Regia, într-o paranteză chiar atrage atenția că o identificare cu Ulpia Traiana nu poate fi acceptată²³. Totuși, după o perioadă de timp revine²⁴ și fără nici un fel de explicație sau argument afirmă referitor la Ulpia Traiana: „In the case of Sarmizegetusa, the wooden central building was obviously the headquarters building (Fig. 12/1) of an earth and timber fortress from AD 102, very probably the «στρατόπεδον» mentioned by Cassius Dio, which was possibly still in use in the first years of the colony”²⁵. Nu am să spun că despre această idee am scris și eu²⁶, pentru a nu se spune că aş monopoliza informația, dar nici nu pot să nu observ faptul că nu am mai regăsit această idee la altcineva sau care este motivul pentru care Coriolan Horațiu Opreanu a revenit brusc asupra unor convingeri care păreau la un moment dat foarte adânc înrădăcinate.

Revenind la „contextul 9”, autorul ne lasă, cumva, să înțelegem că atacurile iazige din 117-119 ar fi motivul existenței sale. În materialul dedicat legiunii *III FF* din 2006²⁷ chiar ni se expune povestea unor vexilații, care lucrau deja la forul coloniei și erau campate în curtea acestuia, atacate în 117 de către iazigi, idee reluată ulterior și în materialele din 2012 sau 2016²⁸, mai puțin atacul din curtea forului. Chiar dacă ne este prezentată ca o ipoteză, această poveste prezintă mari lipsuri, iar unul major este acela că autorul în cauză, nici cu acest prilej, nici în alte materiale, nu a explicat vreodată cum vede tranziția de la castru la oraș, unde au stat civilii și unde au campat soldații? Pentru că, la dimensiunile aproximative ale forului de 40 × 40 m (cu tot cu portice), cu o curte de aproximativ 20 × 20 m, câți soldați pot fiampați la cort, pentru că, de vexilații cred că nici măcar nu se pune problema? Aici nu discutăm nici măcar strict de spațiul pe care l-ar putea ocupa un cort, ci și de schele, macarale și tot ceea ce înseamnă o activitate constructivă. Or, acești soldați și-au avut propriile barăci, la care au renunțat în favoarea civililor? Nu știm, încercăm să găsim răspunsuri la niște afirmații lipsite de orice fel de acoperire. Dar, întrebarea rămâne, de unde provine acel strat? Pentru că, în afara zidurilor, singurele distrugerii se datează în timpul războaielor marcomanice, adică,

²¹ Opreanu 2006, p. 66.

²² Dio Cassius LXVIII, 9, 7.

²³ Opreanu 1999, p. 158.

²⁴ Opreanu 2012, p. 113-135.

²⁵ Opreanu 2016, p. 211.

²⁶ Băeștean, Albulescu 2012, p. 105.

²⁷ Opreanu 2006, p. 66.

²⁸ Opreanu 2012, p. 120-121; Opreanu 2016, p. 216, 221.

într-o perioadă mai târzie²⁹. Practic, argumentele folosite sunt cele largi, referitoare la ceea ce se cunoaște și se presupune legat de evenimentele militare din timpul guvernatorilor C. Iulius Quadratus Bassus și Q. Marcius Turbo³⁰, nimic, nici un fel de urmă care să ateste un atac al Sarmizegetusei. Legarea „contextului 9” de niște evenimente datorate unor violențe de natură militară ridică un mare semn de întrebare. Dacă iazigii au surprins vexilații romane la construcția forului, cum explică Coriolan Horațiu Opreanu, incendiere aproape chirurgicală, care se reduce strict la construcțiile de lemn din zona centrală, dar în *Insula 3* nu există nici urmă de cenușă, pământ înroșit sau ceva care să ateste evenimente violente? Totuși, ne aflăm la o distanță de aproximativ 30 m, între clădiri de lemn, iar suprafețele de săpătură au acoperit o distanță de aproape 100 m pe direcția est-vest? Aceste evenimente „violente” ar putea să capete chiar aspecte comice, pentru că, ar însemna că soldații romani împreună cu iazigii au stat cu lopeți, găleți de apă și cu saci de nisip de jur împrejurul construcțiilor de lemn pentru a nu se propaga focul. Și, totuși, oricât de ridicolă ar părea situația, nu este deloc așa, dacă în locul iazigilor am pune și/sau civilii romani. Revenim din nou la cele două faze de lemn despre care autorii săpăturilor ne spun: „Clădirile au fost la un moment dat demolate prin incendiere și au fost refăcute după aproximativ același plan”³¹. În aceste condiții un incendiu controlat prin care s-au îndepărtat părți din ceea ce a însemnat prima fază de lemn, pare nu doar mai probabilă, ci chiar sigură. Ținând cont de faptul că cel puțin guvernatorii Iulius Sabinus și D. Terentius Scaurianus este posibil să-și fi avut sediul pe locul fostului castru până la încheierea totală și definitivă a ostilităților de după al doilea război, anul 106 este exclus³², probabil că au fost necesare și unele modificări cu rolul de a face tranziția dinspre utilitatea militară a așezării spre cea civilă. În mod clar cei doi guvernatori au avut două probleme foarte serioase de rezolvat, aceea de a încheia conflictele militare cu dacii și aceea de a organiza venirea și așezarea coloniștilor în teritoriile ocupate. Probabil că toate problemele de ordin administrativ au necesitat și o regândire a spațiului și funcționalității *principiei*. Cea de-a doua fază de lemn apare doar în zona *principiei*. În *Insula 3*, așa cum spuneam și mai sus, pe o lungime de aproximativ 100 m (cu unele întreruperi) prima fază de lemn a fost surprinsă în toate unitățile de săpătură, dar în nici unul dintre cazuri nu este dublată de o a doua fază. Iar o interpretare a structurilor de lemn din această zonă ca ținând de a doua fază de lemn nu are nici un fel de suport. Este doar o afirmație neargumentată, cât timp cea de-a doua fază din jurul *principiei* nici măcar nu este luată în seamă și nu se discută o succesiune de trei faze de lemn. Iar o campare a soldaților în corturi este greu de susținut în absența piroanelor de cort. În săpăturile din *Insula 3* avem de-a face cu o singură descoperire, dar în acest caz ar putea să fie și un piron pentru prionirea cailor din trupele de cavalerie³³, este mai greu de spus în acest moment.

De altfel, domnul Opreanu nu se află la prima abatere de acest fel. Așa cum arătam mai sus, domnia sa susține o conviețuire a soldaților cu civilii, dar nu ne lămurește în ce fel s-a întâmplat acest lucru. Afirmă și reafirmă construcția hambarelor de la poarta de nord de către soldați, chiar înainte de a se construi forul³⁴. Datarea se

²⁹ Floca 1937, p. 25-43; IDR III/2, 76; Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163; Diaconescu 1995, p. 262-264, 2, pl. II/3; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 84; Diaconescu, Bota, Voișan 2006, p. 886-890.

³⁰ Opreanu 2006, p. 66-67.

³¹ Diaconescu 2010, p. 143.

³² Băeștean, Boicea 2017, p. 29-55.

³³ Băeștean, Barbu 2015, p. 190, fig. 6.

³⁴ Opreanu 2016, p. 209-210.

bazează pe tipologia materialului tegular³⁵. Nu o să intru într-o discuție legată de tipologie sau de datări, dar aş atrage atenția asupra faptului că ștampilele legiunii *IIII FF* apar și la amfiteatrul de piatră al Coloniei Dacica Sarmizegetusa³⁶. Domnul Opreanu are materiale scrise legat de acest important edificiu al Sarmizegetusei³⁷, dar în acest caz refolosirea materialelor este evidentă, iar o prezență a legiunii *IIII FF* pe vremea lui Antoninus Pius sau după aceea nu mai poate fi luată în calcul³⁸. O altă observație este aceea că în *Insula 3* la clădirile de lemn lipsește orice fel de material tegular, ceea ce ne-a făcut să luăm în considerare acoperișuri de lemn sau paie³⁹. Însă, având în vedere larga răspândire a ștampilelor legiunii *IIII FF* atât în interiorul, cât și în afara zidurilor de incintă, coroborat cu refolosirea lor la o dată târzie la amfiteatru, nu cred că poate fi exclusă în totalitate ipoteza ca materialele tegulare de la barăci să fi fost depozitate de către civili și refolosite atunci când a fost necesar. Prin urmare, nu aş fi foarte sigur că în cazul hambarelor putem afirma la modul vehement că avem o cronologie foarte precisă și clară. Faptul că avem forme ce pot fi atribuite structurilor militare nu trebuie să mire, până la fondarea orașului au existat trupe, ulterior, foarte probabil, centurioni legionari au contribuit alături de civili la construcția orașului, însă o datare bazată doar pe o tipologie a unor materiale care în mod clar au fost refolosite și mai târziu în nici un caz nu poate să fie constructivă. De altfel, marea dispută pe tema castru/oraș s-a desfășurat exact în jurul asemănărilor pe care le putem regăsi între construcțiile civile și cele militare. De aici numeroasele analogii și argumentații în care fiecare cercetător a găsit ceea ce dorea să demonstreze. Astfel, sofisme au înlocuit datele de natură istorică și arheologică, lăsându-se în mod voit deoparte ceea ce conta cu adevărat. O altă afirmație lipsită de suportul istoriografic sau arheologic este aceea a unui prim război, care practic a și rezolvat în mare măsură problema dacică, cu un Regat Dac restrâns și o nouă capitală⁴⁰. De asemenea, tot în ideea unui prim război care a rezolvat totul și un al doilea formal, se ia în considerare aducerea legiunii *IIII FF* la Berzovia încă de la anul 102⁴¹. Argumentația se bazează din nou pe ștampilele tegulare. Cel puțin despre o participare a legiunii la construcția podului de peste Dunăre între 103 și 105⁴² se spune că nu există dovezi directe, dar trebuie să fi participat și la realizarea acestui obiectiv. Astfel, părerile personale împreună cu argumente de natură conjuncturală capătă puterea de argument definitiv și irevocabil. Contradicțiile se țin lanț și nu mai înțelegem nimic. După ce s-a încercat să ni se spună că legiunea *XIII Gemina* este cea care ar fi construit castrul între războaie la Sarmizegetusa⁴³, dar folosind în mod ciudat material tegular aparținând *Leg. IIII Flavia Felix*, starea de confuzie este din ce în ce mai mare. Fac această afirmație gândindu-mă la faptul că ștampilele *Leg. XIII Gemina* nu sunt foarte numeroase și deocamdată nu au fost descoperite în interiorul castrului, ci doar în exterior, iar faptul că sunt însoțite de antroponime, le datează la o dată mai târzie, probabil în legătură cu războaiele marcomanice și refacerea distrugerilor din afara zidurilor⁴⁴. Dar, fără nici un fel de natură etică domnul Opreanu face o nouă modificare

³⁵ Piso 1996, p. 153-200.

³⁶ Alicu 1997, p. 101, 110-111, 119, 128.

³⁷ Opreanu 1985-1986, p. 147-160; Alicu, Opreanu 2000, *passim*.

³⁸ Opreanu 2006, p. 60.

³⁹ Băeștean, Barbu 2015, p. 184.

⁴⁰ Opreanu 1998, p. 40.

⁴¹ Opreanu 2006, p. 51-74.

⁴² Opreanu 2006, p. 57.

⁴³ Opreanu 2006, p. 63.

⁴⁴ Băeștean 2008-2009, p. 165-172.

și printr-o ciudată piruetă științifică brusc ne relevă faptul că o anumită legiune, nu este clar care anume, a construit la Sarmizegetusa *στρατόπεδον*-ul amintit de Dio Cassius în 102⁴⁵. Neclaritatea provine din faptul că în toate materialele scrise pe această temă se vorbește doar despre materialul tegular și informațiile referitoare la *Leg. III Flavia Felix*, iar legiunea *XIII Gemina* apare în discurs oarecum forțat și în lipsa oricărui context⁴⁶. Am fi de acord cu Coriolan Horațiu Opreanu, am și susținut acest lucru⁴⁷, dacă toată teoria sa nu ar rămâne astfel în aer. Prin staționarea *Leg. III FF* la Berzovia încă de la 102 se încerca și explicarea dispunerii acestei unități în trei locuri diferite, Țara Hațegului, în Munții Orăștiei și în zona Banatului. Or, dacă legiunea în 102 nu se afla la Berzovia, ci la Sarmizegetusa, deși, dacă luăm materialele din 2006, 2012 și 2016 nici nu mai știm ce să credem, se pune sub semnul întrebării toată discuția referitoare la materialul tegular, datări și poziționarea unității, ca să nu mai vorbim despre prezența timpurie a *Leg. XIII Gemina* la Sarmizegetusa, care brusc nu mai are nici un fel de relevanță, nici măcar atât cât să fie amintită, cel puțin în articolul din 2012. Ce se mai poate înțelege de aici? Va staționa *Leg. III FF* la Sarmizegetusa între 102-117 fără întrerupere? Va pleca și se va reîntoarce, între timp mai construind câte un castru pe ici pe colo? Legiunea *XIII Gemina* este mutată din loc în loc, vine-revine la Sarmizegetusa? Dacă, totuși, *Leg. III FF* staționează de la 102 la Sarmizegetusa, de ce își construiesc legionarii barăcile la o dată foarte târzie și doar pentru a începe construcția orașului în piatră? Mă rog, în cazul în care domnul Opreanu se va hotărî și ne va spune la care dintre date sau la care din legiuni se oprește. Aceste întrebări țin mai mult de retorică, nici nu mă aștept la vreun răspuns, cel puțin nu la unul serios, dar arată cât de rupt este firul logicii atunci când se aruncă cu afirmații, se întoarce macazul la modul conjunctural, iar ideile se schimbă după oportunități. Este absolut aberant!

O să mai aduc un singur astfel de exemplu pentru că sunt de părere că este suficient ceea ce am prezentat pentru a explica oportunismul afirmațiilor și lipsa totală de argument. Într-un alt material domnul Opreanu ne propune o nouă idee năstrușnică, este vorba de construcția zidurilor de piatră ale orașului abia în epoca severiană, până la acel moment fortificațiile fiind date de un val de pământ⁴⁸. Este o problemă greu de luat în considerare la nivelul cunoașterii actuale, iar asupra acestui autor va trebui să mai revin, dar, din nou folosește analogii lipsite de asemănări vizibile și mai ales din nou ajungem la ștampilele legionare care trebuie să ofere elemente de cronologie. Este vorba despre o ștampilă a *Leg. XIII Gemina* găsită în afara zidurilor de incintă și care nu are nici un fel de legătură cu acestea, cu antroponim, datată, pe baza altor exemple, între

⁴⁵ Opreanu 2006, p. 51-74; Opreanu 2012, p. 113-135; Opreanu 2016, p. 211.

⁴⁶ În articolul din 2006, chiar dacă pune sub semnul probabilității, autorul consideră că *Leg. XIII Gemina* este cea care a construit castrul de la Sarmizegetusa. În articolul din 2012 legiunea *XIII Gemina* dispare total din discurs, iar faptul că singura menționată este *Leg. III Flavia Felix* ar trebui să ne dea de înțeles că aceasta este unitatea care a construit castrul. În mod clar, însă, din acel moment Coriolan Horațiu Opreanu a devenit mult mai atent și nu a mai legat în nici un moment la modul foarte clar construcția castrului de o anumită unitate militară. În articolul din 2016 singura mențiune a *Leg. XIII Gemina* este la pagina 208, unde pare a o localiza la Sarmizegetusa, pentru ca la pagina 211, unde se afirmă clar că *στρατόπεδον*-ul a fost construit la 102, să nu mai afirme cu aceeași tărie ca în 2006 că este vorba despre *Leg. XIII Gemina*. Această stare de fapt în mod clar se datorează imensei confuzii create de faptul că se analizează și se discută (mai ales în materialul din 2006) destul de amănunțit materialul tegular ce aparține *Leg. III Flavia Felix*, dar realizarea construcției este pusă pe seama altei legiuni, ale cărei ștampile lipsesc cu desăvârșire, cel puțin în interiorul castrului.

⁴⁷ Băeștean 2012a, p. 143; Băeștean 2012b, p. 89-90; Băeștean, Albulescu 2012, p. 104-105; Băeștean, Boicea 2017, p. 37.

⁴⁸ Opreanu 2006-2007, p. 85-93.

193 și 222-235⁴⁹. Îmi este și greu să discut despre un oraș din piatră, în care probabil că deja și apăruseră construcțiile de marmură, protejate doar de un val de pământ până aproape la momentul părăsirii Daciei. Ca să nu mai vorbim de faptul că în timpul războaielor marcomanice, atunci când avem atestate distrugerii multiple în afara zidurilor⁵⁰, nu s-a reușit intrarea într-un oraș⁵¹ protejat doar cu val de pământ și eventual un gard de lemn. Dar, cine știe, poate că domnul Opreanu își va schimba din nou opinia în contact cu alte idei. Dar, măcar să își asume modificările și bibliografic, ca să știe toată lumea ce îl face să sară de la o idee la alta brusc și aparent fără nici un fel de argument sau motivație.

Curios, însă, este altceva și anume faptul că dl. Opreanu deși are știință de săpăturile echipei germane la turnul de nord-est al incintei de piatră și de descoperirea unui sesterț databil 103-111, considerat un *terminus post quem* pentru ridicarea zidului de piatră al orașului, peste numai câteva rânduri să ne spună „Așa cum arătam, epoca lui Traian pare exclusă pentru construirea zidului de incintă. Acum orașul avea încă dimensiunile inițiale, așa cum rezultă din poziția în care a fost așezat forul, și deci incinta era încă din pământ. Pentru epoca lui Hadrian, așa cum s-a sugerat, nu avem din păcate indicii”⁵². Pentru că orașul avea încă dimensiunile inițiale rezultă, conform analizei domnului Opreanu, că incinta era de pământ. În pagina anterioară, unde se face referire la secțiunea trasată în anul 1980 pentru a identifica latura de V a zidului de piatră și nu a fost identificată o demolare a sa, se admite concluzia că incinta a fost realizată doar după extinderea orașului spre V. Singura problemă, însă, este aceea că nimeni, cu excepția mea, nu a luat în considerare o suprapunere a castrului de către oraș, cu dimensiunile cunoscute, și nu o prelungire spre V. Iar acest lucru îi este necunoscut domnului Opreanu sau refuză din nou să îl discute atât timp cât nu-i servește susținerii propriilor idei.

Prin urmare, construirea incintei într-o fază timpurie, chiar traianică, nu este deloc exclusă, așa spune din contră. Dar, *terminus*-ul pălește în fața unei cărămizi descoperite la E de zidul de incintă. Să-i reamintesc domnului Opreanu că estul orașului ținea pe vremea lui Traian până la Ampelum? Sau după desprinderea unuia dintre cele două orașe de la Apulum, până aproape de Mureș, în orice caz? Părerea mea personală este aceea că incinta a fost ridicată la o dată timpurie, într-un moment în care prezența militară încă se mai făcea simțită la Sarmizegetusa. Din perioada de început îl avem atestat pe Marcus Calventius Viator, centurion în *Leg. IIII Flavia Felix*, reținut la Sarmizegetusa sub ordinele guvernatorului Caius Avidius Nigrinus, devenind *exercitator equitum singularium* – comandantul gărzii guvernatorului⁵³. Datarea nu este foarte clară, dar inscripția este realizată pe un bloc de gresie galben-verzuie. Acesta este motivul pentru care am și afirmat faptul că acei coloniști civili au construit orașul cu sprijinul unor specialiști din armată, întrucât, la acest moment, după încheierea războiului și după peregrinarea în castrul din Munții Orăștiei, *Leg. IIII Flavia Felix* se afla deja la Berzovia, dar câțiva centurioni și eventual soldați ai acestei unități legionare vor mai staționa la Sarmizegetusa. Iar aici mai intervine o descoperire arheologică făcută la poarta de N a orașului. Acolo avem de-a face cu două faze de construcție, una de gresie și o alta în care un strat de nivelare și blocurile de travertin demonstrează

⁴⁹ Opreanu 2006-2007, p. 90.

⁵⁰ Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163.

⁵¹ IDR III/2, 76.

⁵² Opreanu 2006-2007, p. 87.

⁵³ CIL III 7904 = IDR III/2, 205.

trecerea la o a doua fază. În aceste condiții, discuția unei incinte de piatră în două faze aproape de momentul părăsirii provinciei cred că nu mai are elemente pentru a fi susținută. Dar, aminteam o descoperire arheologică făcută în această zonă, este vorba de un alt bloc de gresie pe care apare o inscripție. Întâmplarea a făcut să mă aflu în momentul descoperirii la locul săpăturii și am reușit să fac niște fotografii, din păcate doar cu telefonul, pentru că, dintr-o grabă bruscă și de neînțeles, colectivul de cercetare a decis protecția blocului prin bandajarea integrală cu fașă gipsată. Nu știu dacă s-a realizat măcar un desen al piesei. În orice caz, la acel moment arheologii echipei de cercetare au încercat să mă convingă de existența literelor M, D, etc. Chiar dacă primele litere nu se vedeau foarte bine, dar ele există pe blocul respectiv, ultima literă în mod clar este C/G urmată de o bară orizontală și o hastă verticală, după care urmează ruptura piesei. După știința mea în epigrafia latină barele orizontale nu sunt foarte numeroase și ne-ar putea scuti de numeroase discuții. Dar, am să mă feresc să fac afirmații înaintea publicării, poate că m-am înșelat eu, întrucât am avut la dispoziție un timp foarte redus pentru a observa piesa. Am așteptat publicarea epigrafei respective, dar ea nu este amintită nici măcar în raportul de săpătură, unde, cu un prilej se menționează prezența a mai multe fragmente epigrafice⁵⁴, pentru ca în anul următor să se vorbească doar despre existența unor fragmente de marmură cu inscripție⁵⁵. Nu știm ce s-a întâmplat cu piesa aceea, după știința mea a fost dusă la baza arheologică, dar am mari îndoieli că cineva s-a mai ocupat de conservarea sa. Am considerat că nu este normal și etic să public imaginile luate cu telefonul, de aceea le adresez și pe această cale colegilor care au săpat la poarta de nord rugămintea de a da publicității piesa. Nu este vorba de o piesă oarecare, iar prezența unei unități legionare pe un bloc de construcție din etapele de început ale așezării poate că ar reuși, în cele din urmă, să dea un răspuns legat de ceea ce s-a întâmplat la Sarmizegetusa. Probabil că astfel toate discuțiile în contradictoriu legat de prezența trupelor, iar mai târziu de participarea lor la edificarea orașului ar putea ieși din impas îndreptându-ne spre un consens. În aceste condiții poate că și domnul Opreanu se va lăsa convins în ceea ce privește o incintă timpurie din piatră a Sarmizegetusei.

2. Un alt clișeu al istoriografiei românești este acela al fondării Coloniei Dacica Sarmizegetusa cu veterani din armată. Nu cred că am citit carte sau articol care să atingă problema fondării orașului și să nu regăsesc formule de genul: „From legionary fortress to a **veteran colony**. The case of Ulpia Traiana Sarmizegetusa in Dacia”⁵⁶. Ciudățenia situației provine din faptul că autori antici, precum Eutropius, vorbesc despre o colonizare cu civili din toate colțurile Imperiului Roman. Mai precis ne referim la următorul text: „[...] *propterea quod Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendam*”⁵⁷. Lăsând la o parte orice fel de traduceri și răstălmăciri ale textului, se ridică întrebarea, pe cine și mai ales ce a deranjat inclusiv la această frază, încât a mai fost nevoie de o interpretare absolut arbitrară și nefondată, aceea că am avea de-a face cu o colonizare cu veterani? Cred că nimeni nu poate ridica semne de întrebare în legătură cu prima așezare și primii coloniști, întrucât cel puțin pe vremea lui Traian în Dacia a fost fondată o singură *colonia*, este vorba despre Sarmizegetusa. Totuși, pentru o perioadă de cel puțin zece

⁵⁴ Ciongradi *et al.* 2014, p. 123.

⁵⁵ Ciongradi *et al.* 2015, p. 147-148.

⁵⁶ Opreanu 2016, p. 206-226.

⁵⁷ Eutropius, VIII, 6.

ani în provincie a existat un singur oraș. Faptul că acest oraș are o întindere imensă⁵⁸, de la Dunăre până la Munții Apuseni; a fost protejat de două legiuni o perioadă de timp, atât dinspre vest (*Leg. IIII Flavia Felix*) cât și dinspre est și nord (*Leg. XIII Gemina*); a primit de la început dreptul de *ius italicum* tocmai pentru a-i reține pe coloniștii care nu se puteau deplasa spre centrul sau nordul provinciei, foarte probabil din cauza unui război care nu se încheiase atât de rapid pe cât s-a preconizat; mai târziu se vor desprinde alte patru comunități urbane din *territorium*-ul său, este vorba despre unul din cele două orașe de la Apulum, Ampelum, Dierna și Tibiscum, cred că sunt motive suficiente pentru a exclude vreo referire la orice altă așezare provincială sau coloniști care să se îndrepte spre alte zone mai devreme de a doua etapă de colonizare din vremea lui Hadrian. În aceste condiții este foarte greu de înțeles această încăpățănare, pentru că altfel nu îi pot spune, atât timp cât nimeni nu a argumentat-o în vreun fel. Toată lumea o afirmă ca pe o realitate evidentă, plecându-se ca de atâtea ori de la o prezumție de vinovăție, de obicei autorii antici nu au fost contemporani cu evenimentele, dar, cu toate că au fost mai aproape de ceea ce s-a întâmplat decât noi, astăzi istoricii sau arheologii moderni se cred mai îndreptățiți în a fi deținătorii adevărului. O să încerc să și demonstrez în cele ce urmează, deși nu este foarte ușor, faptul că judecarea unor afirmații care nu au în spate și un minim de argumentație chiar nu este un lucru simplu. Dar, de cele mai multe ori prin contexte și coroborări cu alte informații apărute între timp s-a dovedit că autorii antici au tratat evenimentele cu destul de multă acuratețe. Interpretările și răstălmăcirile apar de obicei în contexte politice, dar în cazul de față chiar nu se pune problema unei politizări a subiectului, iar a nega probitatea acelor autori este lipsit de sens doar pentru ca autorii moderni să-și clădească niște cariere și să-și asume merite ce nu le aparțin.

O încercare timidă de a dezbate subiectul unei colonii de veterani o regăsim la George Cupcea⁵⁹. Spun că este o încercare timidă întrucât, deși titlul este foarte clar, din cele 8 pagini de text, care se referă la situația veteranilor în general, la nivel de provincii și de-a lungul timpului, practic, o dezbatere sau mai de grabă o amintire a cazului Sarmizegetusei o regăsim pe ultimele, să zicem, două pagini, întrucât un tabel cu veteranii de la Sarmizegetusa ocupă o parte importantă. Totuși, colegul nostru ne oferă date interesante, dar nu înțelegem motivul pentru care ele nu sunt puse în relație cu Sarmizegetusa, întrucât, cel puțin din titlul materialului discuția ar trebui purtată în jurul Coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Iată o afirmație care ar trebui să ridice unele semne de întrebare pentru cei care susțin fondarea unei colonii de veterani: „By the time of Trajan it was obvious that most of the veterans were not eager to become farmers. In Poetovio, founded around 100 AD, the veterans could choose between *missio agraria* and *missio nummaria*, the latter also intending to live in the new city and to have their own enterprises”⁶⁰. Nu știm exact care puteau fi, mai ales în perioada de început, afacerile în care ar fi putut să-și investească veteranii banii, nu ne aflăm în apropierea unui mare râu sau fluviu, nu există mine sau alte activități industriale. Și astăzi principala activitate a locuitorilor pe un areal mult mai întins decât ceea ce înseamnă Țara Hațegului, unde se localizează Sarmizegetusa, a fost, este și probabil va rămâne pentru mult timp de acum înainte agricultura. Abia mai târziu putem vorbi despre dezvoltarea comerțului dunărean sau a minelor de aur și mai ales a sării din zona Mureșului. De altfel, Sarmizegetusa este unul din puținele orașe care s-a dezvoltat pe

⁵⁸ Piso 1995, p. 63-82.

⁵⁹ Cupcea 2011, p. 247-255.

⁶⁰ Cupcea 2011, p. 250.

criterii strategice și nu pe criterii economice, cum a fost cazul celor mai multe comunități urbane din provincia Dacia. Identificarea unor posibile ocupații, în afara celor legate de agricultură, în perioada de început a așezării ar fi fost foarte utilă în ideea unei comparații viabile. Dacă privim localizarea orașului Poetovio, observăm că se află într-un important punct strategic de traversare a râului Drava și de-a lungul unei importante rute comerciale, care datează încă din preistorie, între Marea Baltică și Adriatică. Ceea ce nu este cazul Sarmizegetusei, care preia doar așezarea strategică a castrului dintre cele două războaie dintre romani și daci, așezarea civilă suprapunând castrul, după plecarea trupelor fiind protejată dinspre est și vest de două legiuni. În aceste condiții este foarte greu de spus care ar fi analogia dintre Poetovio și Sarmizegetusa, mai mult, se poate spune chiar din contră! Conform afirmației inițiale, cum că din epoca lui Traian devine tot mai clar faptul că cei mai mulți dintre veterani nu mai vor să devină țărani, atunci astfel se poate explica numărul redus de veterani la Sarmizegetusa. Colegul nostru ne oferă și unele cifre. Spre exemplu ne spune că la Mogontiacum se cunosc 38 de veterani, la Apulum 41, la Carnuntum 63, iar la Aquincum 82. Nu știm care a fost rolul acestei analogii cât timp ulterior ni se spune că în tot mediul urban din provincia Dacia se cunosc cel puțin 90 de veterani, adică aproape cât cei de la Aquincum singur. George Cupcea îi separă pe cei 66 de veterani cunoscuți în mediul rural sau în așezări militare care nu au devenit niciodată orașe⁶¹. Credem că aceste cifre vorbesc singure, dar în nici un caz despre o *colonia* în care autorul identifică 12 veterani. Problema, însă, este aceea că din nou face niște afirmații pe care nici măcar nu încearcă să le discute, ci le preia așa cum le-au oferit alții. Or, în cazul unui articol dedicat Sarmizegetusei ar fi meritat să aflăm părerea personală a autorului. Și iată ce aflăm: „Another argument for this urban origin is the group of veterans settled in Sarmizegetusa at its very beginning. [...] From all these veterans only two can be dated at the beginnings of the city, as part of the first wave of colonists”⁶². Prin urmare, vorbim de un grup de doi veterani. Numai că, dacă privim mai de aproape inscripțiile, lucrurile nu mai par deloc atât de simple. În cazul lui Firmus⁶³ cuvântul *vet* (*erano*) este o simplă interpretare, întrucât ceea ce s-a mai păstrat este doar foarte puțin din partea de jos a unor litere. De altfel, Constantin Daicoviciu a și citit partea de început a inscripției *ter*⁶⁴. Chiar și acceptând interpretarea ca fiind *vet* (*erano*), datarea, care nu aparține lui George Cupcea, ci editorilor de la *IDR*, care spun că prescurtarea epitetului legiunii *Flavia Felix* în *FF* „pare” a fi fost utilizat până la începutul domniei lui Aelius Hadrianus, este destul de ciudată⁶⁵. Nu știm care sunt rațiunile acestei afirmații, dar probabil că este una dintre ideile care circulau la acel moment, pe care o reîntâlnim și la profesorul Ioan Piso. Este vorba despre numele orașului, iar la acel moment se considera că prescurtarea *Colonia Dacica* este specifică epocii lui Traian, în timp ce numele complet *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa* se va primi abia la începutul domniei lui Hadrian⁶⁶. Între timp Ioan Piso credem că a renunțat la a mai pune problema în acești termeni. Observația mea este aceea că inscripția este pe marmură și există numeroase dubii legate de o datare foarte timpurie a inscripției. Este foarte greu de crezut că atunci când inscripția de fondare a forului dedicată împăratului

⁶¹ Cupcea 2011, p. 251.

⁶² Cupcea 2011, p. 253.

⁶³ *IDR* III/2, 111.

⁶⁴ Daicoviciu 1929, p. 313-314.

⁶⁵ *IDR* III/2, p. 114.

⁶⁶ Piso 1974-1975, p. 73-74.

Traian era sculptată în calcar⁶⁷ sau un monument dedicat guvernatorului C. Avidius Nigrinus este realizat în gresie⁶⁸ veteranii deja aveau monumente de marmură. Ori, conform analizei arheologilor care au săpat în zona forului, acest material începe să fie folosit la Sarmizegetusa în perioada antonină târzie (după 160)⁶⁹. Chiar dacă pentru monumente mai mici s-ar putea ca marmura să fi fost folosită și mai devreme de acest *terminus*, în nici un caz acest material nu este un element de datare foarte timpuriu. Majoritatea covârșitoare a inscripțiilor de veterani sunt pe marmură, iar singurele exemple care se pot data cu certitudine sunt în cazurile lui C. Iulius Valerius, veteran al *Leg. XIII G Severiana*, devenit decurion și duumvir al Coloniei Sarmizegetusa *Metropolis*⁷⁰ și cel al lui M. Ulpius Martialis, veteran și decurion al aceleiași Colonia Sarmizegetusa *Metropolis*⁷¹. Se știe că atât epitetul legiunii *XIII G*, acela de *Severiana*, cât și cel al orașului, acela de *Metropolis*⁷², se datează în sec. III p.Chr. Dar și mai ciudată este interpretarea în cazul unui alt fost soldat, este vorba despre Q. Manlius Verus, veteran al *Leg. XV Apollinaris*⁷³. Nici în acest caz nu există elemente de datare, nici George Cupcea nu este cel care a datat monumentul, ci, din nou, editorii de la *IDR* sunt cei care vin să ne „lumineze”. Astfel, pentru simplul motiv că acest personaj face parte din rândurile unei legiuni participante la cele două campanii de cucerire a Daciei, este foarte clar și suficient pentru a data personajul ca foarte timpuriu, deși nu există elemente de datare. Nici editorii de la *CIL* nu s-au aventurat în a-și da cu părerea. Totuși, există unele obiecții în acest mod de a trata lucrurile și a data evenimente. Dacă în cazul primului război sau campanii au fost identificate unele unități legionare, în cazul celui de-al doilea lucrurile nu mai sunt atât de clare, probabil și din considerentul că a fost tratat ca o confruntare minoră, cu un deznodământ rapid. Ceea ce se poate spune, însă, este faptul că în nici un caz *Leg. XV Apollinaris* nu se numără printre unitățile care par a fi ultimele ce au rămas în vederea încheierii etapelor finale ale conflictului armat. Aici ne referim la momentul de după cucerirea cetăților dacice, probabil la 106 și la episodul fugii lui Decebal. După acest moment sunt foarte greu de luat în considerare alte trupe cu excepția celor campate în castele din zona Munților Orăștiei și a Țării Hațegului, unde avem atestate *Leg. III Flavia Felix* (în ambele castele), *II Adiutrix* și vexilații ale *Leg. VI Ferrata*, la care s-ar putea alătura *Leg. XIII Gemina*, deși nu cunoaștem exact momentul venirii sale în Dacia și eventual *Leg. I Adiutrix*. Este greu de crezut că se poate vorbi de un castru la *Apulum* înainte de rezolvarea problemelor din zona mai sus amintită sau de fondarea Sarmizegetusei, atunci când, probabil *Leg. XIII Gemina* se va îndrepta, alături de guvernator, spre centrul provinciei. Chiar și dacă am accepta prezența *Leg. XV Apollinaris* până la momentul definitivării conflictelor armate, lipsa oricărui element de datare nu poate exclude posibilitatea așezării lui Q. Manlius Verus la Sarmizegetusa, de ce nu, chiar și în secolul III p.Chr. Prin urmare, acesta este grupul de veterani care s-au stabilit foarte timpuriu la Sarmizegetusa, doar că, nimeni nu poate stabili cu exactitate acest lucru. De altfel, la editorii de la *IDR* se poate desluși chiar un model de tipar de interpretare repetitiv sau de recidivă cu repetiție. Pe lângă exemplele de mai sus aș mai aminti și pe

⁶⁷ Diaconescu 2006-2007, p. 95-106.

⁶⁸ *CIL* III, 7904 = *IDR* III/2, 205.

⁶⁹ Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.

⁷⁰ *IDR* III/2, 113.

⁷¹ *IDR* III/2, 391.

⁷² Daicoviciu 1966, p. 153-171.

⁷³ *CIL* III, 1478 = *IDR* III/2, 428.

cel legat de interpretarea primei diplome militare de la Porolissum⁷⁴. La fel ca și în celelalte cazuri lipsesc elemente esențiale, cum ar fi datarea la anul 106 sau discuția despre încheierea celui de-al doilea război, ca să nu mai spunem că acest document a devenit actul oficial de naștere al provinciei Dacia, pe data de 11 august 106. Nici nu mai punem la socoteală celelalte două diplome de la Porolissum⁷⁵, ambele datate la 110, sau faptul că puterea tribuniciană a împăratului datează inclusiv prima diplomă tot la 110. Dar, ne întrebăm, cum este posibil ca un document militar care vorbește doar despre niște soldați care primesc cetățenia înainte de încheierea serviciului militar, iar data de 11 august 106 are legătură cu acest eveniment, dar rămân în continuare în serviciu militar activ, să poată fi pusă în relație cu încheierea războiului sau cu fondarea provinciei⁷⁶? Deși se exclude o eroare de lapicid, suntem lăsați să înțelegem că documentul ar fi fost scris în 106, dar a fost eliberat doar în anul 110⁷⁷. Or, acesta este un lucru total aiuristic, întrucât este amintit guvernatorul D. Terentius Scaurianus, ceea ce ar presupune o putere de predicție a celor din anul 106 mult prea greu de acceptat chiar și pentru timpuri de pace și liniște. Dar, firul logicii este exact cel pe care îl regăsim și în cazul veteranilor mai sus amintiți.

Aș vrea să cred că avem de-a face cu afirmații întâmplătoare sau măcar datorate unor erori ale trecutului, dar, tare mă tem că nu este deloc așa. Dacă în acest material colegul nostru vorbește oarecum nuanțat în legătură cu fondarea Sarmizegetusei: „For the dating, if the founding inscription seemed to indicate a year close to 106 AD, the more recent reinterpretations of its text may alter this date, but cannot give us decisive solutions for the matter”⁷⁸, într-un alt material publicat în același an, de această dată împreună cu alt coleg al nostru, Felix Marcu, cei doi par a fi mult mai categorici din acest punct de vedere: „Shortly after the second Dacian war, probably in the summer of AD 106, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica was founded, as the last colonia deducta [...] Many of its colonists were veterans who had fought in the Dacian wars, with origins in Italy or the western provinces, as Hispania or Narbonensis [...] The only element that dates from before the city's foundation in AD 106, and before any construction was erected, is an archaeological level on the placement of the future forum vetus, that contains lots of military finds, but its connection with the future city is only a symbolic one, and, in lack of other evidence, it is safer to assume that the colony was established upon a free and virgin land”⁷⁹.

Colegul Felix Marcu continuă să afirme astfel de idei și în anul 2016 într-o revistă ce ține de un proiect legat de *limes*: „Dacia a fost definitiv cucerită după anul 106 p.Chr., construirea infrastructurii, a fortificațiilor și a celor mai importante orașe fiind inițiată de îndată. Știm bunăoară, datorită descoperirii unei «borne kilometrice» (*miliarium*) la Aiton (jud. Cluj), că deja în 108 p.Chr. axa principală de comunicare a Daciei, de la Drobeta la Napoca, trebuie să fi fost terminată. Sub domnia lui Traian (98-117 p.Chr.) au fost construite majoritatea fortificațiilor și așezărilor urbane importante”⁸⁰. Este adevărat că formularea „Dacia a fost definitiv cucerită după anul 106 p.Chr.” poate induce în eroare, întrucât poate să însemne orice. Dar, nu același

⁷⁴ CIL XVI, 160 = IDR I, 1.

⁷⁵ IDR I, 2, 3.

⁷⁶ Băeștean 2015b, p. 193-197.

⁷⁷ IDR I, p. 71.

⁷⁸ Cupcea 2011, p. 252.

⁷⁹ Marcu, Cupcea 2011, p. 543-544.

⁸⁰ Marcu 2016, p. 4.

lucru se mai poate spune despre rândurile următoare, în care ni se spune că infrastructura, fortificațiile și cele mai importante orașe au început imediat după cucerire. Iar afirmația „Sub domnia lui Traian (98-117 p.Chr.) au fost construite majoritatea fortificațiilor și așezărilor urbane importante” scoate din discuție orice fel de posibile întrebări. Singurul argument folosit este acela al *miliarium*-ului de la Aiton, unde, într-adevăr, întâlnim două toponime dacice, Napoca și Potaissa⁸¹. Problema, însă, este aceea că nimeni nu a explicat de ce o așezare ce apare în timpul lui Traian, cum este Napoca, de exemplu, va primi statut urban abia în timpul lui Hadrian? Dar, în acest caz admitem că există posibilitatea ca într-un interval de aproximativ zece ani să se acumuleze resurse, oameni, etc. și tot ceea ce înseamnă problemele legate de colonizare, totuși, destul de complicate pentru crearea unui oraș de la zero. Însă, în cazul Potaissei, vorbim de primirea statutului urban abia în timpul împăratului Septimius Severus, adică, ca să fim mai preciși după aproape o sută de ani. Iar acest lucru nu se poate întâmpla decât în contextul aducerii *Leg. V Macedonica* după războaiele marcomanice, atunci când a fost clar faptul că o singură legiune nu este suficientă pentru a apăra provincia. Totuși, de la momentul la care se va stabili această unitate la *Potaissa*, 167-168, va mai dura aproximativ douăzeci de ani până la primirea statutului municipal de către oraș. Iar acest lucru se întâmpla în condițiile unei vieți provinciale cu vechime de o sută de ani, cu resurse, oameni și tot ce era necesar la îndemână. O discuție legată de celelalte „așezări urbane importante” cred că este lipsită de sens, întrucât mă tem să nu ajungem să ne întrebăm ce înseamnă important pentru fiecare dintre noi. Dar, din cele 11-12 așezări din Dacia, incertitudinea se leagă, evident, de discuțiile purtate în jurul Romula-Malva, cele mai multe vor cunoaște statutul municipal pe vremea lui Septimius Severus, în timp ce pe vremea împăratului Traian avem fondat un singur oraș, este vorba despre Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Prin urmare, interpretarea *miliarium*-ului de la Aiton ca o bornă kilometrică de pe un drum militar, care să facă posibilă pătrunderea spre partea de nord a Daciei, pare mult mai realistă, la fel ca și cele două toponime dacice, Potaissa și Napoca. Niște așezări romane, chiar incipiente, nu par a fi deloc posibile la acest moment, nici măcar în cazul orașului Napoca, în schimb, cele două toponime locale se coroborează și cu folosirea hidronimiei majore a României de astăzi de către romani, care s-a păstrat în mare măsură, eventual cu mici modificări.

Mă văd nevoit să repet faptul că aș vrea să cred că totul este întâmplător, dacă totul nu ar merge înspre o construcție ce o regăsim în toate articolele sau cărțile dedicate părții de început a istoriei provinciei Dacia. Totul se țese în jurul anului 106, iar dacă prima diplomă de la Porolissum a oferit și oportunitatea datei de 11 august, cu atât mai bine. Atunci se încheie al doilea război, se fondează provincia Dacia, se așază trupele pe *limes* și se fondează Sarmizegetusa cu coloniști veterani. Numai că al doilea război nu are cum să se încheie la 106⁸²; fondarea provinciei este dată de prezența a cel puțin doi guvernatori, Iulius Sabinus și D. Terentius Scaurianus, dar nu știm care este momentul acestei fondări; dispunerea trupelor pe *limes* încă de la 106 în nici un caz nu pare realistă, cât timp miliarul de la Aiton ne spune despre construcția drumului spre nord abia pe la 108; iar fondarea Sarmizegetusei la 106 a fost demult dezmințită prin diploma militară de la Ranovac⁸³, care atestă guvernatorul Iulius Sabinus înaintea lui Terentius Scaurianus, cel care a fondat orașul. Atunci, de ce atâta îndărătnicie în acceptarea unei realități dată de obiectivitatea unor documente? Să răspundă cei care se opun din toate

⁸¹ CIL III, 1627.

⁸² Băeștean, Boicea 2017, p. 29-55.

⁸³ Garbsch 1989, p. 137-151.

puterile, în ciuda argumentelor zdrobitoare sau a logicii lucrurilor. Ceea ce pot să spun eu, însă, este faptul că, de exemplu, susținerea unei colonii de veterani nu este deloc întâmplătoare, cel puțin pentru unii dintre cercetători. Alții par să susțină acest lucru doar din inerție sau din cauza unor mentori care le-au inoculat astfel de clișee în alte vremuri. Dacă problema celebrului „context 9” a fost „tranzată” prin dialoguri ale monologurilor interminabile, fiecare susținându-și propriile adevăruri, nimeni neluând în seamă ce spune celălalt și aruncându-și insulte cu fiecare prilej, o nouă problemă a apărut prin descoperirea materialului militar din *Insula 3*. În acest caz nu mai avem de-a face cu un strat adus, nimeni nu știe de unde sau un strat care poate fi considerat de nivelare sau de distrugere, aici avem de-a face cu piese descoperite în contexte arheologice clare, gropi, umplutura pereților barăcilor din faza de lemn etc.⁸⁴. Prin urmare, în acest caz insinuările, distorsionările și interpretările nu se mai puteau face la fel de ușor. De aceea, un răspuns, deocamdată doar verbal la o sesiune de comunicări și neasumat în scris, încă, a fost acela că responsabili pentru prezența acestui material militar ar fi coloniștii veterani, care au venit înarmați până în dinți pentru a se apăra într-un teritoriu nou cucerit. Problema este că atât în „contextul 9”, cât și în *Insula 3* avem de-a face cu echipament legionar sau auxiliar, deși, acesta din urmă ar putea aparține și unor trupe de cavalerie ce pot fi atașate legiunilor, *dolabra* și chiar cu mașini de asediu. În aceste condiții am o singură întrebare, care mai este diferența între trupele regulate și niște coloniști veterani, care își construiesc inclusiv casele după modelul barăcilor militare? Prin urmare, aserțiunile legate de o colonie fondată cu veterani nu este deloc atât de „nevinovată” pe cât ar putea să pară la prima vedere. Dar, cine are de câștigat din toate acestea? Pentru că singura perdantă din toată această ciorovăială este doar știința.

3. În concluzie, ceea ce putem spune în acest moment legat de stratigrafia Sarmizegetusei, în baza cercetărilor desfășurate până în acest moment, este că, într-adevăr putem vorbi de două faze de lemn, dar nu cele identificate de Coriolan Horațiu Opreanu. Este vorba despre *principia* și barăcile din *Insula 3*, ce țin de prima fază de lemn, atunci când soldații se stabilesc la Sarmizegetusa pentru întâia oară. A doua fază este reprezentată de clădirile pe care le regăsim de jur împrejurul *principiei*, atunci când civilii se așază în castru și încep construcția în piatră a orașului. Schimbările, probabil, au fost făcute și sub imperiul modificărilor de natură administrativă, cel puțin Iulius Sabinus și o perioadă scurtă de timp D. Terentius Scaurianus au rezidat aici confruntându-se cu probleme mari, cum ar fi încheierea ostilităților cu dacii și organizarea colonizării Daciei. În ceea ce privește o colonie de veterani acest lucru nu se poate susține și nici măcar nu a fost vreodată argumentat la modul serios, doar afirmat ca ceva cert. Așa cum ne spun și autorii antici și în baza datelor din acest moment, nu putem discuta decât despre un oraș în care coloniștii civili au fost cei care au început construcția în piatră a orașului, foarte probabil cu ajutorul unor specialiști din armată.

Dar, concluzia cea mai tristă și mai îngrijorătoare este aceea a lipsei totale a unui dialog între oamenii de știință. Totul se reduce la monologuri în care fiecare își susține propriul adevăr, fiecare se citează în propriul grup de susținători, nu se mai ține cont de lipsa de argument, de logica pe care ar trebui să o aibă lucrurile, de contrazicerile din materiale scrise la perioade diferite de timp. Evident, oricine își poate schimba părerile de-a lungul timpului, dar, nu ar fi normal, cel puțin din punct de vedere științific, nu mai

⁸⁴ Băeștean, Barbu 2015, p. 181-192.

spunem de politețe sau alte considerente morale, să își explice astfel de modificări, care nu sunt doar de nuanță, vorbim de negații care au devenit afirmații între timp?

Și astfel ajungem la spinoasa problemă a ceea ce a ajuns publicarea în zilele noastre. Iar acest sistem nu face decât să încurajeze crearea de puncte de vedere partinice și dictate de interese personale. Publicarea lăsată la îndemâna unor *reviewer*-i ascunși în spatele unei lașități anonime, *peer review*, a făcut să îmi fie respinse materiale la mai multe reviste fără niște argumente valide⁸⁵. Iată afirmațiile unui astfel de *reviewer*: „Articolul ridică probleme interesante și încearcă să le soluționeze cu sursele și bibliografia avută la dispoziție. O observație în ce privește carențele metodologice: **autorul relativizează lucrurile cunoscute și general acceptate** și investește cu putere de argument simple coniecturi. Articolul este bine documentat și intrigă prin întrebările puse, dar rezolvarea nu este convingătoare”. Cu alte cuvinte, totul este nemaipomenit, dar am avut îndrăzneala să iau în discuție lucruri cunoscute și general acceptate. Mai precis, deja o gașcă de oameni de știință a stabilit ce se cunoaște și ce este general acceptat, prin urmare, nimeni nu se mai poate apropia și nu mai poate discuta astfel de probleme. În ceea ce privește rezolvarea neconvingătoare, deși articolul este bine documentat și chiar intrigă prin întrebările puse ... nu poți convinge pe cineva care nu se vrea convins. Din experiența mea de peste douăzeci de ani ca om de știință sau ca muzeograf, ceea ce mă face să intru în contact cu câteva zeci de mii de oameni anual, pot spune cu toată convingerea că cine nu vrea să fie convins, nu poate fi convins. Nu există argumente, nu există un dialog, doar idei puține și dorințe foarte bine conturate. Oamenii știu foarte bine ce vor, dar nu știu, în primul rând pentru că nu pot, să și demonstreze. Și atunci, ajungem din nou la ... dialogul monologurilor. Curios, cât timp am scris despre aprovizionarea cu apă nu am avut nici un fel de probleme la publicare, dar, de când am început să fac referire la chestiunile care deja au fost acceptate de alții, au apărut și problemele. Am publicat la revista muzeului în cadrul căruia îmi desfășor activitatea, *Sargetia*, iar faptul că de șapte ani nimeni nu a încercat măcar să dea vreun răspuns la cele spuse de mine, cred că este un răspuns în sine ce arată o lipsă totală de argumente și idei. După publicare, oricine, inclusiv acești *reviewer*-i pot să-și etaleze măiestria cunoașterii prin materiale asumate în scris. Unde au fost acești *reviewer*-i atunci când materialele domnului Opreanu au apărut în trei publicații diferite? Mi s-a cerut de mai multe ori să nu ofer spre publicare materiale care deja au văzut lumina tiparului. Dar, este mai ușor să arunci din colțul gurii și sub protecția anonimatului remarci acide, este greu să citești materialul până la capăt sau măcar să încerci să-l înțelegi. Din păcate acești *reviewer*-i în loc să urmărească probitatea științifică a materialelor au transformat revistele în locuri de suetă, în care toată lumea este de acord, au devenit cerberi ai unui adevăr deținut doar de o mână de oameni, iar refuzul pentru publicare nu se mai dă pentru lipsa de idei, platitudine sau contraziceri flagrante, ci pentru puterea de a ne susține propriile idei.

Bibliografie

Alicu 1980	– D. Alicu, <i>Le camp légionnaire de Sarmizegetusa</i> , în <i>Potaissa</i> , 2, 1980, p. 23-28.
Alicu 1997	– D. Alicu, <i>Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul I</i> , BMN, XVI, Cluj-Napoca, 1997.

⁸⁵ Băeștean, Albulescu 2012, în prefață la paginile 5-9.

- Alicu, Opreanu 2000 – D. Alicu, C. H. Opreanu, *Les Amphithéâtres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca, 2000.
- Băeștean 2008-2009 – G. Băeștean, *Legiunea XIII Gemina în Colonia Dacica?*, în *SCIVA*, 59-60, 2008-2009, p. 165-172.
- Băeștean 2011 – G. Băeștean, *Viața economică în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *BHAUT*, XIII, 2011, p. 125-134.
- Băeștean 2012a – G. Băeștean, *Castrul de la Sarmizegetusa*, în *Sargetia* (S.N.), III, 2012, p. 131-150.
- Băeștean 2012b – G. Băeștean, *Argumente pentru continuarea celui de-al doilea război dintre romani și daci după anul 106*, în *BHAUT*, XIV, 2012, p. 87-96.
- Băeștean 2015a – G. Băeștean, *O reconsiderare a planului Coloniei Dacica Sarmizegetusa*, în *Sargetia* (S.N.), VI, 2015, p. 81-100.
- Băeștean 2015b – G. Băeștean, *Începuturile provinciei Dacia și prima diplomă militară de la Porolissum*, în *Sargetia* (S.N.), VI, 2015, p. 193-197.
- Băeștean, Albușescu 2012 – G. Băeștean, T. Albușescu, *Monografie istorico-etnografică a localității Sarmizegetusa*, Deva, 2012.
- Băeștean, Barbu 2015 – G. Băeștean, M. Barbu, *Ulpia Sarmizegetusa Traiana. About the Wooden Stage Structures on the 3rd Island*, în *Sargetia* (S.N.), VI, 2015, p. 181-192.
- Băeștean, Boicea 2017 – G. Băeștean, V. Boicea, *About Second Dacian-Roman War (105-...)*, în *Sargetia* (S.N.), VIII, 2017, p. 29-55.
- Bărbulescu 1987 – M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.
- Branga 1977 – N. Branga, *Considerații topografice și arhitectonice cu privire la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 183-190.
- Branga 1980 – N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980.
- Ciongradi *et al.* 2014 – C. Ciongradi, A. Diaconescu, D. Alicu, E. Bota, V. Voișan, G. Băeștean, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]*, în *CCA, campania 2013*, Oradea, 2014, p. 122-124.
- Ciongradi *et al.* 2015 – C. Ciongradi, A. Diaconescu, E. Bota, I. Oltean, R. Petrovsky, S. Bulzan, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]*, în *CCA, campania 2014*, Pitești, 2015, p. 147-149.
- Cupcea 2011 – G. Cupcea, *Veteran Settlement and Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în vol. ed. I. Piso *et al.*, *Scripta classica. Radu Ardean sexagenario dedicata*, Cluj-Napoca, 2011, p. 247-255.
- Daicoviciu 1929 – C. Daicoviciu, *Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei (1919-1929)*, în *ACMIT*, 2, 1929, p. 299-320.
- Daicoviciu 1966 – C. Daicoviciu, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 153-171.
- Daicoviciu, Piso 1975 – H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 159-163.

-
Daicoviciu, Alicu 1984	– H. Daicoviciu, D. Alicu, <i>Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , București, 1984.
Diaconescu 1995	– A. Diaconescu, <i>Lămpi romane târzii și paleobizantine din fosta provincie Dacia</i> , în <i>EphNap</i> , V, 1995, p. 262-264.
Diaconescu 1997	– A. Diaconescu, <i>Forum and Principia. An Essay on the Function of a Specific Architectural Form. New Data in the Light of the Excavations from Colonia Dacica Sarmizegetusa</i> , în vol. ed. N. Gudea, <i>Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies</i> , Zalău, 1997, p. 84-89.
Diaconescu 2006-2007	– A. Diaconescu, <i>Inscripția monumentală de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei. O reconsiderare</i> , în <i>EphNap</i> , XVI-XVII, 2006-2007, p. 95-106.
Diaconescu 2010	– A. Diaconescu, <i>Urme ale centuriației la Sarmizegetusa și în teritoriul său (I)</i> , în <i>Sargetia</i> (S.N.), I, 2010, p. 133-162.
Diaconescu, Bota 2009	– A. Diaconescu, E. Bota, <i>Le forum de Trajan à Sarmizegetusa. Architecture et sculpture</i> , Cluj-Napoca, 2009.
Diaconescu, Bota, Voișan 2006	– A. Diaconescu, E. Bota, V. Voișan, <i>Ceramica de tradiție provincial romană în sec. V-VI pe teritoriul Daciei. Grupul Sarmizegetusa-Napoca</i> , în vol. ed. C. Gaiu, C. Găzdac, <i>Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase</i> , Bistrița, Cluj-Napoca, 2006, p. 885-909.
Dio Cassius	– Dio Cassius, <i>Istoria romană</i> , vol. I-III, trad. A. Piatkowski, București, 1973-1985.
Eck, Lobüscher 2001	– W. Eck, T. Lobüscher, <i>Ein neuer Stadtplan der Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa</i> , în <i>ZPE</i> , 137, 2001, p. 263-269.
Etienne, Piso, Diaconescu 1990	– R. Etienne, I. Piso, A. Diaconescu, <i>Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa</i> , în <i>REÁ</i> , XCII, 3-4, 1990, p. 273-297.
Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003	– R. Etienne, I. Piso, A. Diaconescu, <i>Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general</i> , în <i>ActaMN</i> , XXXIX-XL, 2002-2003, p. 59-154.
Eutropius	– Eutropius, <i>Breviarium ab urbe condita</i> , în vol. ed. H. Mihăescu et al., <i>Izvoare privind Istoria României, II, De la anul 300 la anul 1000</i> , București, 1970.
Floca 1937	– O. Floca, <i>O nouă villa suburbana în hotarul Sarmizegetusei</i> , în <i>Sargetia</i> , I, 1937, p. 25-43.
Garbsch 1989	– J. Garbsch, <i>Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien</i> , în <i>BVBl</i> , 54, 1989, p. 137-151.
Gudea 1997	– N. Gudea, <i>Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte</i> , în <i>JRGZ</i> , 44, 1997, p. 1-113.
Lobüscher 2002	– T. Lobüscher, <i>Neuer Untersuchungen zum Umwehrung und Städtenwicklung von Sarmizegetusa</i> , în <i>ArchKorr</i> , 32, 1, 2002, p. 91-100.
Marcu, Cupcea 2011	– F. Marcu, G. Cupcea, <i>The Topography of Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica, Sarmizegetusa and the First</i>

- Centuriation in Dacia*, în *ArchKorr*, 41, 4, 2011, p. 543-560.
- Marcu 2016 – F. Marcu, *Frontierele Imperiului Roman în România*, în *Limes România*, 2016, 1, p. 4-10.
- Opreanu 1985-1986 – C. H. Opreanu, *Despre structurile subterane ale arenei amfiteatrului de la Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 147-160.
- Opreanu 1998 – C. H. Opreanu, *Dacia romană și barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Opreanu 1999 – C. H. Opreanu, *Castrul roman de la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia). Cronologia și semnificația sa istorică*, în *EphNap*, IX-X, 1999-2000, p. 151-168.
- Opreanu 2006 – C. H. Opreanu, *Activitatea constructivă a legiunii III Flavia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d.Chr.*, în vol. ed. E. S. Teodor, O. Țentea, *Dacia Augusti Provincia*, București, 2006, p. 51-74.
- Opreanu 2006-2007 – C. H. Opreanu, *Incinta Coloniei Sarmizegetusa. Propuneri de cronologie*, în *EphNap*, XVI-XVII, 2006-2007, p. 85-93.
- Opreanu 2012 – C. H. Opreanu, *From “ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΝ” to Colonia Dacica Sarmizegetusa. A File of the Problem*, în *EphNap*, XXII, 2012, p. 113-135.
- Opreanu 2016 – C. H. Opreanu, *From Legionary Fortress to a Veteran Colony. The Case of Ulpia Traiana Sarmizegetusa in Dacia*, în vol. ed. G. Grabherr et al., *Der Übergang vom Militärlager zur Zivilsiedlung, Akten des internationalen Symposiums, vom 23.-25. Oktober 2014 in Innsbruck*, IKARUS, 10, Innsbruck, 2016, p. 206-226.
- Piso 1974-1975 – I. Piso, *Epigraphica (I)*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, p. 57-79.
- Piso 1993 – I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993.
- Piso 1995 – I. Piso, *Le territoire de la Colonia Sarmizegetusa*, în *EphNap*, V, 1995, p. 63-82.
- Piso 1996 – I. Piso, *Les estampilles téglaires de Sarmizegetusa*, în *EphNap*, VI, 1996, p. 153-200.
- Piso 2006 – I. Piso, *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, București, 2006.
- Piso, Diaconescu 1986 – I. Piso, A. Diaconescu, *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1986, p. 161-183.
- Piso et al. 2006 – I. Piso, A. Diaconescu, C.-A. Roman, F. Marcu, G. Băeștean, *Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara [Ulpia Traiana Sarmizegetusa]. Punct: Forum Novum*, în *CCA, campania 2005*, Constanța, 2006, p. 310-311.
- Rusu-Pescaru, Alicu 2000 – A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia (I)*, Deva, 2000.
- Strobel 1984 – K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren*

- Timoc 2006
- *Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984.
- C. Timoc, *Bătălia de la Tapae și locul Coloniei Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, în vol. ed. E. S. Teodor, O. Țentea, *Dacia Augusti Provincia*, București, 2006, p. 341-348.

Once Again About Sarmizegetusa's Stratigraphy and a Veterans Colony

Abstract

The article tries to respond to materials that contain flagrant errors or perpetuate some clichés of Romanian historiography. About the Sarmizegetusa's stratigraphy or a colony of veterans, though, without any analysis of the results already revealed by written materials or with radical returns on older views, attempts are made to impose personal and arbitrary views, who have nothing to do with the archaeological situation in the field, with the scientific argument or with a minimal logic of things. Regarding Sarmizegetusa's stratigraphy, although it has been written for a long time, with different interpretations on the same subject, things have not been solved by any of the factions, as arguments have been used cancel each other or analogies more or less suited for the case of Sarmizegetusa. The great struggle between the two factions which have been formed around this theme focused on the existence of a military camp before the civilian settlement or on the absence of a substantial military presence. Some attempts to explain are extremely strange. For example, bringing an entire layer out of an unknown place to flatten the courtyard of the forum, eventually from an equally unknown battleground.

What we can say at the moment about Sarmizegetusa's stratigraphy, based on bibliography and the researches carried out so far, is that we can really speak of two wooden phases, but not those identified by Coriolan Horațiu Opreanu. Because, Mr. Opreanu says we have a military camp with the timber *principia* and the earth fortifications and barracks from *Insula 3* are parts of different phases. On the other hand, this author deliberately neglects the second wooden phase present all around the *principia*, because this would already mean three wooden phases. It is about the *principia* and barracks from *Insula 3*, which represent the first wooden phase, when soldiers settle in Sarmizegetusa for the first time. The second phase is represented by the buildings found around the *principia*, when the civilians settle down in the military camp and start to build the stone city. Modifications were probably made under the influence of administrative changes, at least Iulius Sabinus and for a short period of time D. Terentius Scaurianus they dwelt here confronting great problems such as ending the hostilities with the Dacians and organizing Dacia's colonisation.

As far as a veteran colony is concerned this can not be sustained and has not even been seriously argued, it was just affirmed as a certitude. As the ancient authors tell us and based on the data from this moment, we can only discuss about a city where civilian colonists were the ones who start the construction of the stone city, probably with the help of some army specialists. In an attempt to prove a colony of veterans had been analogy an tried with the city of Poetovio, where we are told that from the time of Trajan veterans are no longer interested in becoming farmers. But the main occupation of Sarmizegetusa, not only in Antiquity but nowadays, too, is agriculture. And if we look at the numbers given by analogies of other towns where veterans settled, it can be

noticed that all the veterans in the urban area of Dacia province number in total of 90 people, while Aquincum has 82 and Sarmizegetusa only 12.